

XVIII
a m ž i a u s
studijos

5

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Luomas. Pašaukimas. Užsiėmimas

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

5

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Luomas. Pašaukimas. Užsiėmimas

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2019

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Prahos Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Dr. Andrejus MACUKAS | канд. гіст. н. Андрэй МАЦУК

Baltarusijos mokslų akademijos Istorijos institutas |

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovių Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-19-7)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2019

© Straipsnių autoriai, 2019

© Lietuvos istorijos institutas, 2019

ISBN 978-609-8183-64-1

ISSN 2351-6968

TURINYS

- Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 12

TARP PAŠAUKIMO IR UŽSIĖMIMO

Andrea Mariani

- Działalność duszpasterska jezuitów w Wilnie: między reformą trydencką a lokalnymi uwarunkowaniami ... 18
Ganytojiška jėzuitų veikla Vilniuje: tarp Tridento reformos ir vietos sąlygų. *Santrauka* ... 43

Jonas Drungilas

- Lietuvos mažesniųjų brolių konventualų provincijos kolektyvinis portretas (XVIII a. antroji pusė – XIX a. pradžia) ... 44
Collective Portrait of the Lithuanian Order of Friars Minor Conventual (late eighteenth–early nineteenth century). *Summary* ... 65

Domininkas Burba

- Livonijos kanauninko, Vilkaviškio klebono Vincento Bakuzičiaus biografija. Keletas XVIII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikų dvasininko portreto detalių ... 67
Biography of Canon Priest of Livonia, Parish Priest of Vilkaviškis Wincenty Bakuzicz. A Few Strokes to the Portrait of the Eighteenth-Century Roman Catholic Priest of the Grand Duchy of Lithuania. *Summary* ... 81

MOKYMAS. MOKYKLOS. MOKYTOJAI

Aistė Paliušytė

- Dailininkų mokymas Radvilų dvare XVIII amžiuje ... 84
Training of Artists in the Residences of the Radvilas in the Eighteenth Century. *Summary* ... 105

Kazimierz Puchowski

- Pijarskie *Collegium Nobilium* w Wilnie. Korzenie i konteksty ... 107
Vilniaus pijorų *Collegium Nobilium*. Ištakos ir kontekstai. *Santrauka* ... 143

Janina Kamińska

- Szkoły Wydziału Litewskiego w strukturze szkolnej Komisji Edukacji Narodowej ... 144
Lietuvos švietimo apygardos mokyklos Tautinės edukacinės komisijos mokyklų struktūroje. *Santrauka* ... 156

Ewa Kula

Wizytacja Adama Kazimierza Czartoryskiego szkół Wołyńskich i Ukraińskich i jej znaczenie dla Komisji Edukacji Narodowej ... 157
Adomo Kazimiero Čartoriskio atliktos Voluinės ir Ukrainos mokyklų vizitacijos reikšmė Tautinei edukacinei komisijai. *Santrauka* ... 177

Olga Mastianica-Stankevič

Profesinės inteligentijos gimimas: Jono Bobrovskio (1777–1823) gyvenimo ir kūrybos atvejis ... 178
The Birth of Professional Intelligentsia: Case of Jan Bobrowski's (1777–1823) Life and Creation. *Summary* ... 189

LUOMAS. KARJERA. VEIKLA

Valdas Rakutis

Luomas, pašaukimas ir profesija Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenėje 1775–1794 m. ... 192
Estate, Calling and Profession in the Military of the Grand Duchy of Lithuania in 1775–1794. *Summary* ... 211

Arnaud Parent

Užsienio mokslininko adaptacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: dr. Jeano-Emmanuelio Gilibert'o atvejis ... 212
Adaptation of a Foreign Scientist in the Grand Duchy of Lithuania: Case of Dr Jean-Emmanuel Gilibert. *Summary* ... 228

Lina Balaišytė

Dailininkas XVIII amžiuje: karjeros galimybės ... 229
The Artist in the Eighteenth Century: Career Opportunities. *Summary* ... 252

Rasa Butvilaitė

Architektas XVIII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje ... 254
Architect in the Society of the 18th Century Grand Duchy of Lithuania. *Summary* ... 270

Auksė Kaladžinskaitė

Giuseppe Fontana – architektas ir bajoras: giminės istorija ... 271
Giuseppe Fontana: Architect and Nobleman: the Family History. *Summary* ... 283

Bernadetta Manys

Wileńscy zarębacze w pierwszej połowie XVIII wieku, czyli historyczne „studium przypadku” ... 284

Vilniaus mėsininkai XVIII a. pirmojoje pusėje, arba istorinis

„atvejo tyrimas“. *Santrauka* ... 299

ANOTACIJOS. RECENZIJOS

Adam Stankevič. *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla*

XVIII a. antrojoje pusėje, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2018. – 527

p. ISBN 978-609-8183-42-9 / *Darius Vilimas* ... 304

Senųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių aprašymai.

Descriptions of the Old Roads of the Grand Duchy of Lithuania, parengė / prepared by Algirdas Antanas Baliulis, Tomas Čelkis, Vilnius:

Vilniaus universiteto leidykla, 2018, – 430 p. ISBN 978-609-07-0007-5 /

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 307

Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794, tom II: *Słownik biograficzny*,

redakcja naukowa: Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, Warszawa:

Oficyna Wydawnicza ASPRA, 2018, – 774 p. ISBN 978-83-754-5848-0 /

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 312

Iliustracijų sąrašas ... 317

Asmenvardžių rodyklė ... 319

Vietovardžių rodyklė ... 334

LUOMAS, PAŠAUKIMAS IR PROFESIJA LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS KARIUOMENĖJE 1775–1794 M.

VALDAS RAKUTIS

Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

Anotacija. Straipsnyje apžvelgiama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės raida XVIII a. luominės santvarkos, pašaukimo ir profesionalumo požiūriu. Atskleidžiama, kad, kaip ir kitų šalių kariuomenėse, Lietuvoje XVIII a. daugiausiai luomiškumo apraiškų buvo kavalerijoje, ypač tautinės kavalerijos brigadose. Aukščiausi profesionalumo standartai buvo išlaikyti Lietuvos artilerijoje ir Inžinierių korpuse. Progresas kariuomenės profesionalėjimo srityje pastebimas Ketverių metų seimo laikotarpiu, ypač 1791–1792 m. žiemą. Pėstininkų daliniai sugebėjo derinti luominės santvarkos privalumus su profesiniais reikalavimais ir gali būti laikomi kitų valstybių taikos meto kariuomenių atitikmeniu. 1792 m. Abiejų Tautų Respublikos kare su Rusija buvo atkreiptas dėmesys į pareigas užimančių žmonių gebėjimus. Tado Kosciuškos sukilimo metu iškilo nemažai gabių karių ir net vadovavimo gebėjimų turinčių civilių piliečių, vadovavusių tiek improvizuotiems sukilėlių daliniams, tiek stambiems junginiams. Tai atvėrė kelius garbingai XIX a. sukilimų tradicijai, kur pašaukimas ir profesionalumas palaipsniui išstūmė luominės kariuomenės atgyvenas.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenė, XVIII amžius, luomas, pašaukimas, profesija, Tado Kosciuškos sukilimas, pėstininkai, kavalerija, artilerija, inžinerija, nereguliarūs daliniai.

XVIII a. realijos reikšmingai skyrėsi nuo Naujaisių laikų standartų, sampratų, nuostatų, ypač profesijos suvokimo srityje. Profesionalaus kariškio samprata dažnai yra vartojama šiuolaikiniuose tekstuose, net kai kalbama apie Viduramžius, tačiau retai yra susimąstoma, ką ši sąvoka realiai reiškia. Juk rutininis pavestų pareigų atlikimas, ilgametė tarnyba dar nieko nesako apie karininko kompetenciją ir gebėjimus priimti tinkamą sprendimą reformų aplinkoje, tuo labiau – mūšio lauke. Pastebėtina, kad Frydricho II sukurta Prūsijos kariuomenė, į kurią orientavosi dauguma XVIII a. antrosios pusės karinių organizacijų, nesugebėjo pasipriešinti naują dvasią turinčiai Prancūzijos ginkluotai tautai, brėško naujos epochos karyboje, ir ne tik joje, aušra. Todėl kalbėjimas apie luomo, pašaukimo ir profesijos santykius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenėje yra galimas ir pageidaujamas bendrame to meto Lietuvos visuomenės tyrimų kontekste.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenė buvo integrali XVIII a. antrosios pusės visuomenės dalis, joje nesunkiai išvėgiamos luominės bendrosios visuomenės raidos tendencijos. Negana to, kariuomenė buvo labai gerai dokumentuota, todėl galima šaltiniais pagrįsti daugumą išvalgų ir pastebėjimų¹. Karo istorikai jau seniai atkreipė dėmesį, kad kariuomenės istorijos tyrimais galima tirti pačią visuomenę ne prasčiau nei atvejo studijomis ar statistiniais metodais, pasitelkiant netiesioginius šaltinius². Kita vertus, kariuomenė turėjo tam tikrą specifiką: Naujųjų laikų epochoje joje tarnavo tik vyriškos lyties asmenys, nebuvo nei labai jaunų, nei senų žmonių, nei stipriau sergančių. Kariuomenės vaidmuo luominėje XVIII a. visuomenėje buvo labai svarbus, todėl be kariuomenės tyrimų negalima nei suprasti, nei apibūdinti to meto visuomenės.

Po ilgo sąstingio laikotarpio, trukusio nuo 1717 m. iki Stanislovo Augusto valdymo pradžios, 1775–1776 m. buvo pertvarkyta Lietuvos kariuomenės organizacinė struktūra, ji buvo suvienodinta su Lenkijos kariuomene, nustatytos biurokratinės procedūros, leidžiančios giliau pažvelgti į kariuomenės vidaus sąrangą³. Nustatytos tvarkos buvo laikomasi tiek Ketverių metų seimo laikotarpiu, tiek ir 1792–1794 m., todėl galima pasekti, kaip luomas, pašaukimas ir profesija sąveikavo šioje nedidelėje kariuomenėje. Toks tyrimas leidžia geriau suprasti vėlyvosios luominės visuomenės būseną ir kai kurias plėtojimosi tendencijas paskutiniaisiais Abiejų Tautų Respublikos gyvavimo dešimtmečiais.

Išgyvendinus 1775–1776 m. karines reformas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenė, nors suskirstyta į divizijas ir brigadas, liko atskirų dalinių, kurie tvarkėsi savo dislokacijos vietose, sumine jėga, kadangi tiek divizijos, tiek brigados neturėjo išplėtotų savo štabų, atliko daugiau tarpininko tarp aukščiausios valdžios ir dalinių funkcijas. Didesni pokyčiai galėjo vykti tik tautinės kavalerijos brigadose (I Kauno husarų brigada ir II Pinsko petihorų brigada), tačiau kiek galima spręsti iš to meto karininkų pranešimų⁴, progresas šiuose daliniuose po Baro konfederacijos kovų

1 XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės dokumentai saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA), Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karo komisijos fonde Nr. 25.

2 Marjan Kukiel, *Miejsce historii wojskowej wśród nauk historycznych, jej przedmiot i podział*, in: *Pamiętnik IV Zjazdu historyków polskich w Poznaniu. Referaty*, Lwów: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1925, Sekcja II, p. 1–15, prieiga per internetą: <http://kpbc.ukw.edu.pl/dlibra/plain-content?id=48592> [žiūrėta 2019 08 06]; Bolesław Zawadzki, Charakterystyka źródeł do historii ostatniej wojny polskiej oraz metody ich badania, in: *Ibid.*, Sekcja III, p. 1–4; Benon Miśkiewicz, *Wprowadzenie do badań historyczno wojskowych*, Poznań: Ławica, 1996; *Why military history?*, eds. Klaus-Richard Böme and Gunnar Åselius, Stockholm: Försvarshögskolan, 2000.

3 Plačiau žr. Valdas Rakutis, Nuolatinės tarybos Karo departamentas 1775–1788 m., in: Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Eduardas Brusokas, Liudas Glemža, Robertas Jurgaitis, Valdas Rakutis, *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*. Kolektyvinė monografija, Vilnius: Petro ofsetas: [Lietuvos istorijos institutas], 2014, p. 220–237.

4 [Niemcewicz Julian Ursyn], *Pamiętniki czasów moich. Dzieło pośmiertne Juliana Ursina Niemcewicza*, Tarnów: Miejska Biblioteka Publiczna im. J. Słowackiego w Tarnowie, 1880, p. 80–81.

sukelto chaoso sunkiai užleido vietą naujovėms ir kontrolei. Nedaug kas pasikeitė ir formaliai panaikinus autoramentus. Tokiu būdu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenė mažai pakito kiekybiškai, lyginant ją su senosios nuolatinės kariuomenės sudėtimi, nustatyta dar 1717 m. etatu. Šią kariuomenę sudarė trys jos rūšys: kavalerija, pėstininkai ir artilerija. Tik paskutiniaisiais metais atsirado inžinerijos padalinys.

Kavaleriją daugiausiai sudarė buvusio tautinio autoramento daliniai. Skirtumų tarp husarų ir petihorų praktiškai neliko⁵, tik pavadinimai, vėliavos įgavo vienodą struktūrą. Ši organizacija išlaikė daugiausia luominių atributų, nes nuo seno Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija vertino tarnybą tautinėje kavalerijoje kaip savo luominę prerogatyvą. Tai reiškė, kad tautinės kavalerijos rotmistrais buvo krašte įtakingi asmenys, kurie realiai kariuomenėje netarnavo⁶, o savo autoritetą naudojo siekdami pritraukti bajoriją ir pasirūpinti savo klientais. Rotmistras turėjo teisę priimti į tarnybą draugus ir skyrė vėliavos karininkus (ši teisė buvo tik šiek tiek ribojama). Rotmistrais nominaliai taip pat buvo vadinami valdovas, didysis ir lauko etmonai (6 vėliavos). Tačiau, be jų, buvo dar 26 rotmistrų pareigybės. Tarp asmenų, užėmusių rotmistro pareigas, dominavo senatoriai ir centriniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pareigūnai. Šiuos asmenis galima laikyti bajorijos ir kariuomenės tarpininkais, luominės bajorijos organizacijos deleguotais asmenimis, kurie užtikrino išskirtinius senosios vietinės bajorijos interesus kariuomenėje. Tokia rotmistrų funkcija ypač išryškėjo reformų akivaizdoje: bandymas juos pakeisti tikrais karininkais, karinei hierarchijai pavaldžiais pareigūnais (nekalbant apie užsieniečius), iš karto sukeldavo nepasitenkinimą ir pasipriešinimą seimuose, pati reforma pakibdavo ore, kildavo bendro pasipriešinimo nuotaikos⁷.

Reikia pastebėti, kad tarp rotmistrų pasitaikydavo ir daug valstybei bei visuomenei nusipelnusių asmenų, tokių kaip Naugarduko vaivada, Abiejų Tautų karo komisijos komisaras Juozapas Nesiolovskis (*Józef Nesiolowski*)⁸, dažnai vadavęs etmonus komisijos vadovo poste, Ignotas Prozoras (*Ignacy Prozor*)⁹, vienas 1794 m.

5 Karo istorikas Vidmantas Airini šiuos metus laiko tradicinės husarų ir petihorų kavalerijos tradicijos pabaiga.

6 Toks rotmistrų statusas buvo fiksuotas jau XVII a. pabaigoje. Mareko Wagnerio atlikti tyrimai parodė, kad tautinės kavalerijos rotmistrai dar buvo artimai susiję su tarnyba, dalyvavo siekiant bendros karjeros, o Didžiojo Šiaurės karo pabaigoje rotmistrai jau buvo tik nominalūs. Plačiau žr.: Marek Wagner, *Kadra oficerska armii koronnej w drugiej polowie XVII wieku*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1995, p. 133–140; Mirosław Nagielski, Z walki o utworzenie stałego komputu wojska Rzeczypospolitej w przededniu sejmku niemego 1717 r., in: *Między zachodem a wschodem. Studia ku czci profesora Janka Staszewskiego*, pod red. Jarosława Dumanowskiego, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003, p. 445. Geriausiai šie procesai aprašyti straipsnyje: Mirosław Nagielski, Upadek staropolskiej sztuki wojennej w dobie wielkiej wojny północnej, in: *Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej*, red. Jadwiga Muszyńska, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2001, p. 11–43.

7 Plg. Wojciech Szczygielski, Debata parlamentarna nad wylonieniem składu Komisji Wojskowej w grudniu 1788, in: *Przegląd Nauk Historycznych*, 2011, t. X, Nr. 1, p. 78.

8 Tadeusz Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta*, t. V, Warszawa: Nakładem Księgarni Teodora Poprockiego, 1897, p. 37.

9 Zdzisław Sulek, Prozor Ignacy Kajetan, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVIII, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1984–1985, p. 531–532.

sukilimo organizatorių, ir kiti. Yra vienas kitas atvejis, kada rotmistrais tapdavo realiai karininkų pareigas ėję asmenys, kaip antai, Dominykas Aleksandrovičius (*Dominink Aleksandrowicz*)¹⁰, buvęs tautinės kavalerijos leitenantas ir netgi regimentorius¹¹. Tačiau jo sprendimas tapti rotmistru labiau panašus į tam tikrą išėjimo į atsargą formą. Natūralu, kad tarp politinio Lietuvos elito atstovų būta iškilų asmenybių, taigi ir rotmistrų pareigas ėję žmonės nėra išimtis. Tačiau rotmistrai nelaikytini kariuomenės žmonėmis *per se*, rotmistro pareigybė nesudarydavo galimybės daryti karinę karjerą.

Realūs kavalerijos vėliavų karininkai, t. y. leitenantai (poručikai) ir vėliavininkai (chorunžai), realiai vadovavo savo vėliavoms, užimdami vidutinei bajorijai deramą vietą. Tolesnė tokių karininkų karjera galėjo vykti tautinės kavalerijos brigados štabe, buvo galima gauti brigados vado pavaduotojo (vicebrigadininko) ir brigados vado (brigadininko) pareigas. Retai kada tautinės kavalerijos karininkai pereidavo į kitus padalinius. Žinomas vos vienas kitas toks atvejis, ir tai dažniausiai esant galimybei gauti aukštesnę laipsnį. Tautinės kavalerijos karininko pozicija buvo labai aukštai vertinama bajorijos. Buvo siekiama tokius leitenantus prilyginti aukštesniems svetimšalių autoramento karininkams, netgi buvo sudaromos palyginamosios lentelės, priimamos atitinkamos seimų konstitucijos¹². Nors tokios bajorijos politinės „intervencijos“ visiškai neatitiko realios kompetencijos ir vadovavimo gebėjimų, tautinės kavalerijos karininkai turėjo tam tikrų privalumų jiems užimant aukščiausias generolų pozicijas. Atidžiau išanalizavę Lietuvos kariuomenės generalitetą, matome, kad didelę jo dalį sudarė tautinėje kavalerijoje iškilę asmenys. Generolas majoras Petras Antanas Tvardovskis (*Piotr Antoni Twardowski*)¹³, buvęs husarų brigados vadas, paskirtas kavalerijos brigados generolu, petihorų pulkininkas Juozapas Judickis (*Józef Judycki*)¹⁴, husarų brigadininkas

10 Husarų brigados rotmistras 1774–1789 m. Plačiau žr. Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Srzednicki, *Oficerowie Obwoyga Narodow*, t. II: *Oficerowie wojska Wielkiego księstwa Litewskiego 1777–1794. Spisy*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 1999, p. 66.

11 Regimentorius – pareigūnas, vadovaujantis keletui dalinių ir padalinių junginiui. XVIII a. tai buvo tam tikro regiono Lietuvos tautinio autoramento kavalerijos padalinių – vėliavų junginio – divizijos vadas. Tokių tautinio autoramento divizijų nereikėtų painioti su divizijomis, atsiradusiomis po 1775 m. reformos. Lot. *divisio* – dalijimas, padalijimas, išdalijimas.

12 Šiuos santykius plačiau aprašė Jędrzejus Kitowiczius. J. Kitowicziaus duomenis savo darbe panaudojo Konstantas Górskis, žr. Konstanty Górski, *Historia jazdy polskiej*, Kraków: Księgarnia Spółka Wydawnicza Polska, 1895, p. 154.

13 Petras Antanas Tvardovskis karjerą pradėjo kaip tik valstybės reformų metu – 1775 m., būdamas štabo leitenantas. Leitenantu buvo 1778–1790 m., vicebrigadininku – 1788–1790 m. Brigadininko pareigas ėjo 1790–1793 m., kartu užimdamas ir kavalerijos generolo pareigas, žr. Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Srzednicki, *op. cit.*, p. 20, 130.

14 Juozapas Judickis savo karjeros metu buvo petihorų pulkininkas, vėliau tapo Lietuvos stovyklininku, dirbo Lietuvos kariuomenės generaliniame štabe, o nuo 1783 m., gretindamas su stovyklininko pareigomis, ėjo ir generolo leitenanto bei divizijos vado pareigas. Pastebima ir politinė J. Judickio karjeros potekstė – jis buvo Radomo konfederacijos Lydos pavieto maršalas, žr. Emmanuel Rostworowski, Judycki Józef, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1964–1965, p. 311–314.

1. Tado Kosciuskos portretas. Nežinomas XIX a. vidurio dailininkas. Lietuvos dailės muziejus (G-630/a).

Simonas Zabiela (*Szymon Zabiello*)¹⁵, Jonas Oginiskis (*Jan Ogiński*)¹⁶ – visi jie iškilo tautinėje kavalerijoje, o Ketverių metų seimo metu, padidinus kariuomenės skaičių, tautinės kavalerijos brigadų vadai sugebėjo įtvirtinti savo kaip generolų statusą¹⁷. Reikia pasakyti, kad tokia tvarka nebuvo palanki daugiau sugebantiems

15 Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Szrednicki, *op. cit.*, p. 35, 87, 131, 400 ir kt.

16 *Ibid.*, p. 28, 78, 124 ir kt.

17 Tautinės kavalerijos brigadų vadai pasinaudojo kariuomenės didinimo metu atsiradusiomis generolų pareigybėmis ir paskubėjo save pavadinti generolais. Abiejų Tautų karo komisija, kad ir nenoromis, aprobavo tokį paskyrimą iš dalies dėl to, kad neturėjo kitų kandidatų generolų pareigybėms užimti.

karininkams, o vis dar galiojanti laipsnio pirkimo sistema uždarė vartus gabiems, bet neturtingiems karininkams, iš kurių geriausias pavyzdys yra Tado Kosciuškos atvejis: grįžęs iš tarnybos Jungtinėse Amerikos Valstijose, lydimas tarptautinės šlovės, bet neturėdamas reikalingų pinigų, jis negalėjo gauti vietos Lietuvos generalitete¹⁸.

Draugų pozicijos buvo išskirtinai suteikiamos bajorams, o jų palyda, vadinta eiliniaisia arba tarnais, galėjo būti sudaryta iš bet kurio luomo atstovų. Pažymėtina, kad laikant eilinius priklausomais nuo draugų žmonėmis, šis žemutinis tautinės kavalerijos sluoksniu buvo mažiausiai fiksuojamas kariuomenės sudėty apibūdinančiuose dokumentuose, nes vadinamąją palydą viskuo aprūpinti ir išlaikyti turėjo draugas. Draugas taip pat turėjo privilegiją vietoj savęs „išstatyti“ kitą eilinį (lenk. *poczta sowita*). Tokiu būdu tautinės kavalerijos sudėtis buvo labiausiai priartėjusi prie vieno luomo atstovų sampratos, paliekant mažai vietos pašaukimui ar profesijai. Tik dėl atsitiktinumo tautinėje kavalerijoje galėjo atsirasti pašaukimą turintis asmuo, kuris rimtai žvelgė į savo veiklą ir dėjo didesnes pastangas geresniems tarnybos rezultatams pasiekti. Profesionalais būtų galima pavadinti tik nedidelę karių grupę, daugiausiai eilinius. Kaip išskirtinį atvejį reiktų paminėti karininką Antaną Chlevinskį (*Antoni Chlewiński*), kuris tarnauti Lietuvos tautinėje kavalerijoje pradėjo jau turėdamas patyrimo Prūsijos kariuomenėje, tiesa, ten išsitaravo tik iki leitenanto laipsnio¹⁹.

Esama situacija kariuomenėje skatino vykdyti tautinės kavalerijos reformą, kas buvo pradėta daryti dar 1768 m.²⁰, tačiau bet kokie pakeitimai šioje

18 1788 m. Lietuvos Brastos seimelis, savo instrukcijoje pasiuntiniams nupasakojęs sunkią karininko padėtį, siūlė priimti T. Kosciušką į Lietuvos kariuomenę. Instrukcijoje akcentuota, kad šios vaivadijos pilietis T. Kosciūška, „išsilavinimą įgijęs Jo Karališkosios Malonybės ir Respublikos lėšomis“, karinę šlovę pelnė Amerikos kariuomenėje, žr.: 1788 m. rugpjūčio 19 d. Bresto (Lietuvos Brastos) vaivadijos seimelio instrukcija, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, parengė Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Asta Verbickienė, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2015, p. 292; Adolfas Šapoka, *Raštai*, t. II: *Lietuva Reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos*, įvadą, tekstus ir komentarus parengė Robertas Jurgaitis, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008, p. 168.

19 Antanas Chlevinskis tarnybą vėliavininku pradėjo 1777 m., 1780 m. tapo leitenantu ir egzercermeisteriu (karininkas, atsakingas už mokymą, tikriausiai įodinėjimo srityje), 1790 m., pasitaikius progai užimti aukštesnes pareigas, perėjo dirbti 3 priešakinės sargybos pulko vado pavaduotoju, vėliau tapo vadu. 1793 m. buvo paskirtas naujai formuojamos III divizijos vadu, generolu majoru, kas rodė karininko artumą turgovcininkams ar bent apolitiškumą. 1794 m. etmono Simono Kosakowskio (*Szymon Kossakowski*) buvo paskirtas inspektuoti Šiauliuose dislokuotų dalinių ir situacijai susiklosčius tapo formalioju pirmuoju sukilimo Lietuvoje vadu, žr.: Leonid Žytkowicz, Chlewiński Antoni, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937, p. 297–298; Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Szrednicki, *op. cit.*, p. 20, 68, 205 ir kt.

20 1768 m. kavalerijos reformos esmę sudarė eilinių karių skaičiaus didinimas, į juos įtraukiant draugus, ir puskarininkų institucijos įvedimas, taip palaipsniui modernizuojant ir suvienodinant kavalerijos organizaciją ir mažinant organizacinius skirtumus su buvusiais svetimšalių autoramento daliniais.

kariuomenės dalyje sukeldavo didelį seimų ir seimelių dalyvių pasipriešinimą²¹. Būtent tautinės kavalerijos reformos klausimas yra laikomas viena iš priežasčių, suaktyvinusių Baro konfederacijos susipriešinimą²².

Priešakinės sargybos pulkai, kurių analizuojamo laikotarpio didžiąją dalį (t. y. iki 1792 m.) buvo penki, išlaikė ankstesnę organizaciją. Pirmieji trys liko tokie, kokie buvo dar Saksų valdymo laikais²³, o ketvirtasis ir penktasis, nors ir patyrę nemažai pakeitimų 1764–1765 m. reformos metu, išsaugojo kai kurias organizacinius bruožus iš savo tarnybos Saksų ir Austrijos kariuomenėse laikų. Nors formaliai vėliavų organizacija nedaug skyrėsi nuo tautinės kavalerijos, priešakinės sargybos daliniuose rotmistras buvo realūs karininkai, o totorių daliniuose tarp karininkų ir draugų buvo didelis totorių procentas. Nepavyko rasti atvejo, kad šioje kategorijoje būtų ne bajorų ar ne totorių, o tarp eilinių karių galėjo būti bet kokios kilmės asmenų. Tyrimas atskleidė, kad tarp eilinių beveik nebuvo totorių²⁴. Tokiu būdu totoriai karininkai ir draugai karinės tarnybos srityje turėjo tas pačias išskirtines teises, kaip ir Lenkijos ir Lietuvos valstybėje viešpataujantys bajorai krikščionys. Natūralu, kad Lietuvos totorių bendruomenei karinė tarnyba buvo patraukli ir išskirtinė, tikro prestižo reikalas, ir čia sau vietos ieškojo bendruomenės elitas. Pastebėtina, kad tokiuose daliniuose tarnavo stipriai giminystės ryšiais susiję asmenys, siejami labai glaudžių tarpusavio saitų. Tokiu būdu priešakinės sargybos daliniuose, ypač garbingą praeitį turinčiuose 4 ir 5 priešakinės sargybos pulkuose, buvo daug tiek pašaukimą, tiek ir karinės patirties turinčių asmenų, kas darė šiuos dalinius tinkamus kasdieninei tarnybai pasieniuose ir kitose svarbiose vietose, o tokia tarnyba sudarė geriausias sąlygas ugdyti profesionalumą. Negalėdami turėti visapusiškų politinių teisių, šie žmonės savyje į vieną visumą jungė senosios gentinės santvarkos, luominės visuomenės ir visiškai modernios karybos patirtis. Tai buvo viena vertingiausių kariuomenės dalių, tačiau turinti ypač silpną finansinį palaikymą, privertusi didelę dalį karininkų ir draugų laiką leisti neapmokamose atostogose.

Tik vienas kavalerijos dalinys – Jo Karališkosios Malonybės Lietuvos raitelių gvardijos regimentas – išlaikė svetimšalių autoramento organizaciją. Jį aptarsime kartu su pėstininkų gvardijos daliniu, nes jie abu turėjo daug specifinių bruožų.

21 Valdas Rakutis, 1764 m. vykdomosios valdžios reforma karybos srityje ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karo komisija, in: Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Eduardas Brusokas, Liudas Glemža, Robertas Jurgaitis, Valdas Rakutis, *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje*, p. 144–149.

22 Emmanuel Rostworowski, *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1957, p. 52–54.

23 Pagal 1717 m. etatą turėjo būti lengvosios kavalerijos arba priešakinės sargybos vėliavų, kurios jau buvo sujungtos į tris priešakinės sargybos pulkus: Jo Karališkos Malonybės (nuo 1775 m. – Pirmais), Didžiosios buožės (nuo 1775 m. – Antrasis) ir Lauko buožės (nuo 1775 m. – Trečiasis).

24 Remiamasi Priešakinės sargybos pulkų karininkų sąrašo duomenimis, žr.: Marius Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Szrednicki, *op. cit.*, p. 160–261.

Pėstininkija, arba infanterija, aptariamuoju laikotarpiu stipriai išsiplėtė. Dalį raitelių regimentų pertvarkius į pėstininkus bei pradėjus steigti naują, 6-ąją kunigaikščių Masalskių regimentą, pėstininkų dalinių²⁵ skaičius išaugo iki 7, o tiesiogiai valdovo žinioje atsiradęs Jo Karališkosios Malonybės Gardino batalionas, nors ir nebuvo formaliai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės dalis, tam tikrą ryšį su ja išlaikė. Pėstininkų regimentai (išskyrus gvardiją ir 6-ąją kunigaikščių Masalskių regimentą) turėjo vienodą 4 kuopų ir 220 karių struktūrą ir buvo gerai dokumentuoti, todėl galima kalbėti apie tam tikrus dėsningumus ir proporcijas. Kadangi tarnyba pėstininkų daliniuose nebuvo tokia prestižinė, todėl tiek luominė-socialinė, tiek ir religinė jos sudėtis buvo žymiai margesnė nei anksčiau aptartos kavalerijos. Tarp karininkų dominavo katalikai bajorai, bet būta ir nemažai svetimšalių, daugiausiai vokiečių iš Prūsijos, Saksonijos ir Livonijos, taip pat rusų ir net prancūzų. Pastebėtina, kad ne visi svetimšaliai buvo kilę iš bajorų luomo. Svetimšaliams, norintiems tarnauti Abiejų Tautų Respublikoje, užteko turėti karinį laipsnį kitose „gerą vardą turinčiose“²⁶ kariuomenėse. Ne vienas iš tokių karininkų Abiejų Tautų Respublikos seime sulaukė indigenato ir nobilitacijos²⁷. Tokiu būdu luominiai santykiai pėstininkų daliniuose nebuvo tokie esminiai, kaip profesija. Pašaukimo situaciją stipriai riboja galiojanti laipsnio pirkimo tvarka, trukdžiusi karjerą daryti gabiems, bet reikalingų lėšų neturintiems karininkams. Garsiausias toks talento „neprasimušimas“ yra jau minėtas generolo Tado Kosciuškos atvejis.

Gvardijos daliniai visą aptariamą laikotarpį buvo dislokuoti Varšuvoje. Jie atliko valdovo asmens sargybos funkcijas: raiteliai lydėjo valdovą išvykose, o pėstininkai saugojo valdovo rūmus ir kambarius. Tarp šių dalinių karininkų reikšmingą skaičių sudarė užsieniečiai²⁸. Gvardiją geriausiai tinka apibūdinti kaip profesionalią, nors karininkus ir kareivius stipriai skyrė luominis slenkstis. Valdovas galėjo

25 Daliniu XVIII a. paprastai buvo laikomas savarankiškas karinis vienetas, pulkas ar atskiras batalionas. Lietuvoje visi pulkai iki 1792 m. buvo bataliono dydžio, išskyrus gvardiją, taigi atitiko dalinio – atskirojo bataliono statusą.

26 Kariuomenės specialistų buvo neformaliai reitinguojamos. Ypač gerą vardą turėjo Prūsijos, Šventosios vokiečių tautos Romos imperijos (Austrijos), Prancūzijos kariuomenės, kiek prasčiau buvo vertinama Rusijos, Saksonijos kariuomenė. Kariuomenių reitingavimas priklausė nuo valstybės karinių pasiekimų, karinės sistemos ypatumų, mokymo sistemos efektyvumo ir tiesiog mados.

27 Indigenatą ir nobilitaciją suteikdavo Abiejų Tautų Respublikos seimas, jo nutarimai buvo skelbiami seimų nutarimų sąvade. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karininkai būdavo nobilituojami ar jiems suteikiamas indigenatas kartu su Lenkijos Karalystės kariuomenės karininkais, žr. *Volamina Legum*, t. IX, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1889, p. 190–192, 198–199.

28 Tikslesnį užsieniečių skaičių būtų galima nustatyti atlikus detalesnį gvardijos karininkų kilmės tyrimą, nes vien pavardės kaip kriterijaus neužtenka. Vyriausi vadai dažniausiai buvo iš vietinių didikų, užsieniečiai tarnavo užimdami „darbines“ pareigas, neiškildami aukščiau pulkininko leitenanto pareigybės. Pėstininkų gvardijos regimente tarnavo pulkininkas leitenantas Hermanas F. Keiserlingas, Karolis G. ir Zigmantas Hanenfeldai, Ludvigas Schleyerweberis de Friedenau, Maciejus Kosmas Mölleris ir kiti, žr. Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Szrednicki, *op. cit.*, p. 304–311.

tiesiogiai paveikti paskyrimus, todėl tarp gvardijos karių būta valdovui ištikimų ir atsidavusių žmonių. Kadangi Stanislovas Augustas Poniatovskis palaikė Apšvietos epochos idėjas ir demonstravo platų tolerancijos suvokimą, tautiniai ar luominiai dalykai jam nebuvo tiek reikšmingi. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad gvardijos daliniai yra žymiai mažiau dokumentuoti, o detalesnė informacija apie luominę karininkų ir kareivių kilmę šiuo metu yra mažai ištirta, platesnių apibendrinimų daryti negalima.

Artilerijos korpusas buvo nedidelis profesionalų padalinys, sudarytas iš dviejų kuopų. Šiame dalinyje viską lėmė profesionalumas, o kilmė buvo antraeilis dalykas. Pats korpuso vadas – pulkininkas Frydrichas Cronemanas (*Fryderyk Cronemann*) buvo evangelikas reformatas iš Saksonijos²⁹. Daugiau lėmė karininkų ir puskarininkų išsilavinimas bei karinė patirtis, artilerijoje ypač vertinamos savybės. Pažymėtina, kad, pasikeitus kariuomenės komplektavimo sistemai, savanorius keičiant prievarta mobilizuotais kantonistais, artileristai nepriėmė tokių rekrūtų ir raportuose juos ilgą laiką pristatinėjo „niekam netinkamais rekrūtais“³⁰.

Vadinamosios vengrų vėliavos – Lietuvos Didžiosios buožės šaulių ir Lietuvos Lauko buožės janyčarų, vėliau vadintos Vengrų, Šaulių ir Kurucų vėliavomis, ankstesnėje epochoje buvo asmeninė etmonų apsauga ir palyda. XVIII a. antrojoje pusėje, etmonams nustojus realios valdžios, šios vėliavos prarado savo turėtą reikšmę ir buvo laikomos nedideliais, senas tradicijas turėjusiais vienetais, priskirtais apsaugos, reprezentacijos ir palydos padalinių grupei. Didžiosios buožės janyčarų, vėliau vadintos vengrų, o nuo 1780 m. – Šaulių, vėliavos sudėtyje buvo 15 žmonių kapela, padalinys buvo dislokuotas dažniausiai didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Oginskio dvaruose. Vėliavos atliko svarbias funkcijas etmonams vykdant savo pareigas, tačiau, mažėjant jų realiai valdžiai arba etmonams per daug nesirūpinant savo padaliniu, vėliavose tarnavusių karių padėtis blogėjo. Etmono M. K. Oginskio vėliava buvo tinkamai aprūpinta ir apginkluota, o Lauko etmono vėliavoje visko trūko. Prie šių vėliavų galima priskirti ir Tribunolo vėliavą, kuri 1790 m. atrodė labai prastai³¹.

1790 m. Lietuvoje atsirado visiškai naujo pobūdžio dalinys – Inžinierių korpusas. Tai buvo nedidelis, tik 42 etatus turintis kadrinis dalinys, pradėtas kurti iš saujelės

29 Janina Buniewiczówna, Croneman Fryderyk Wilhelm (1739–1799), in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. IV, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1938, p. 106; Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Szrednicki, *op. cit.*, p. 278. Apie paties karininko tarnybos kelią į Lietuvos kariuomenę yra aprašyta 1790 m. sausio mėn. parengtuose dokumentuose: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerijos korpuso apraše“, „Rangų apraše“ ir „Elgesio apraše“, žr.: Nacional lista od Korpusu artyleryi W. X. Litewskiego, LVIA, f. SA, b. 18291, l. 46–47; Rang lista, *Ibid.*, l. 53; Konduit lista, *Ibid.*, l. 54.

30 Artilerijos korpuso sudėtis pagal užverbavimo laiką, 1792 m. pradžia, LVIA, f. SA, b. 18334, l. 114. Plačiau korpuso sudėtis nagrinėta: Valdas Rakutis, *LDK kariuomenė Ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, Vilnius: Vaga, 2001, p. 177.

31 Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Szrednicki, *op. cit.*, p. 472–473. Vėliavų istorijai svarbi medžiaga saugoma: LVIA, f. SA, b. 18299, l. 137–199. Ypač svarbi šioje byloje išlikusi kapitono Jano Beko 1790 m. atlikto visų trijų vėliavų patikrinimo medžiaga.

2. Jokūbo Jasinskio portretas. Dail. Jeanas Aleksanderis Duruy, Pranciškus Smuglevičius. XIX a. Lietuvos dailės muziejus (G-4140).

karininkų – Varšuvos kadetų korpuso absolventų, pasirinkusių sunkų inžinerijos karininkų kelią ir turinčių įvairios patirties tarnaujant jau gerokai anksčiau sukurtame Karūnos kariuomenės inžinerijos korpuse. Pirminis šių karininkų uždavinys buvo parengti konduktorius – jaunesnįjį inžinerijos specialistų sluoksni, kurie padėtų karininkams vykdyti sudėtingas užduotis: statyti tiltus, taisyti kelius, daryti lauko įtvirtinimų planus ir statyti lauko fortifikacijos statinius – baterijas, redutus, užtvartas,

kliūtis, braižyti planus ir rengti įvairius projektus. Tokia inžinerijos mokykla buvo įsteigta pulkininko leitenanto, vėliau pulkininko Jokūbo Jasinskio (*Jakub Jasiński*) bute ir per trumpą laiką parengė motyvuotų ir darbščių pagalbininkų būrį³². Jau po pusantrų metų Lietuvos inžinieriai turėjo savo žinias išbandyti karo laukuose ir užsirekomendavo kaip vienas profesionaliausių padalinių Lietuvos kariuomenėje. Žvelgiant į karo metu nuveiktus darbus galima tvirtinti, kad profesionalumas buvo lydimas pašaukimo – Stanislovo Augusto ir Adomo Kazimiero Čartoriskio (*Adam Kazimierz Czartoryski*), taip pat kitų iškilių Abiejų Tautų Respublikos asmenų investicija į jaunosios kartos profesinį, moralinį ir idėjinį jaunimo ugdymą davė puikių rezultatų ir materializavosi per Lietuvos inžinierių veiklą³³.

Tokiu būdu 1775–1788 m. laikotarpio kariuomenė turėjo labai poliarizuotą struktūrą: dalis kariuomenės buvo luominiu požiūriu reikšminga, bet profesiniu beviltiška; kita gi dalis – prastai aprūpinta, tačiau sugebanti vykdyti svarbias taikos meto funkcijas. Geriausiai luomas, pašaukimas ir profesija derėjo tik gvardijos daliniuose, tačiau jie buvo izoliuoti nuo likusios kariuomenės atstumo, privilegijų ir pavaldumo, sudarydami vieną vienetą su valdovo dvaru ir sostine, valdžios institucijomis, tam tikra prasme ir su Lenkijos Karalyste, kadangi kareivių rekrutacija dažniausiai vyko Lenkijoje.

1788–1792 m. Seimo reformos iš esmės nepakeitė senųjų tradicijų. Didinant kariuomenę tradicinis mąstymas išliko, tačiau tam tikros permainos jau vyko. Dar prieš pradėdant reformas, 1786 m. buvo patvirtintas naujas tautinės kavalerijos statusas, kurio nuostatų įgyvendinimas iš esmės vyko jau Ketverių metų seimo laikotarpiu. Naujasis statusas įsiveržė į tautinės kavalerijos vėliavų pasaulį, išlaikiusį nemažai dar riterių laikus siekiančių luominių ir pseudo luominių nuostatų bei tradicijų. Draugų institucija išliko, bet buvo sumažinta, ryšys tarp draugo ir jo palydovo – tarno – buvo silpninamas, įvedant tautinės kavalerijos puskarininkių laipsnius. Tokia reforma buvo gerai apgalvota ir būtina, tačiau reikalavo nemažai parengiamųjų darbų organizuojant karių grupių mokymą ir naujų tradicijų kūrimą. Taktiškai tokia reforma dar nebuvo išbandyta, galima sakyti kompromisine³⁴. Ėmus sparčiais tempais didinti kariuomenę, pirmiausiai buvo didinama būtent tautinė kavalerija: 1789 m. kelis kartus buvo padidintas karių skaičius³⁵. Nesant

32 Jan Giegielewicz, *Zarys historii Korpusów inżynierów w epoce Stanisława Augusta*, Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1933, p. 19–21.

33 Mariusz Machynia, Valdas Rakutis, Czesław Szrednicki, *op. cit.*, p. 288–293.

34 Diegiant reformą pastebima ženkliai tautinės kavalerijos rotmistrų kaita: tai gali liudyti apie „senųjų“ autoritetų nepritarimą reformoms arba pačios krašto vadovybės siekį pakeisti svarbiose pozicijose esantį krašto elitą.

35 Buvo manoma, kad patriotiškai nusiteikę bajorai skirs savo asmeninių pinigų tokiai kavalerijai aprūpinti, remdamiesi senomis bajorijos tradicijomis ir luominėmis nuostatomis. Būtent taip ir atsitiko. Šis faktas istoriografijoje nėra tinkamai įvertintas, o, kalbant apie bajorijos luomo veiksmingumą valstybės saulėlydžio epochoje, visų pirma akcentuojami tik politinės etmonų grupuotės ir Karūnos etmono Ksavero Pranciškaus Branickio (*Franciszek Ksawery Branicki*) interesai.

gerai parengto branduolio ir kadrų, toks padidinimas sukūrė daugybę problemų, kurių Lietuvos tautinė kavalerija taip ir nesugebėjo tinkamai išspręsti. Daugiausiai problemų kėlė karių profesionalumas: nebuvęs esminiu siekiniu ankstesnėse epochose, profesionalumas negalėjo būti pasiektas be atitinkamai parengtų karininkų ir puskarininkų. Brigadų vadovybė daugiau žiūrėjo, kaip nepraleisti progos tapti generolais³⁶, nei sprendė esmines dalinių problemas, o įtemptai tarptautinei situacijai diktuojant poreikį žygiuoti į naujas dislokacijos vietas visiškai paralyžavo tautinės kavalerijos brigadas. Tokiu būdu senoji sistema jau nebeveikė, o naujoji dar nesubrendo ir tautinė kavalerija, nors ir sudaryta patriotiniu pagrindu, tapo prasčiausia ir neprofesionaliausia kariuomenės dalimi.

Priešakinės sargybos pulkai reformos nepradėjo, o jų pripratimas vykdyti sunkias užduotis padėjo palyginti greitai pasiekti kovinio parengimo lygį ir padidinti karių skaičių. Labai praverė ir karininkų rezervas, buvęs išskirtiniuose totorių daliniuose. Naujai kurti daliniai nespėjo parodyti savo efektyvumo, tačiau galima pastebėti, kaip senosios totorių tradicijos leido per trumpą laiką sumobilizuoti žmones ir sukurti naujus karo meto dalinius.

Pėstininkų daliniuose permainos mažai ką keitė, tik padidino karių skaičių kuopose. Tik ėmus didinti kuopų skaičių (buvo formuojami antrieji pėstininkų batalionai, šalia buvusių 4 kuopų kuriant dar keturias) prieš pat 1792 m. Abiejų Tautų Respublikos ir Rusijos karą chaoso padaugėjo drastiškai. Daugiau naujovių buvo naujai kuriamuose daliniuose: vieni jų pradėti kurti nuo nedidelio padalinio (pvz., iš Gardino bataliono – 7-asis pėstininkų regimentas), kiti, kaip 8-asis pėstininkų regimentas, – nuo nulio. Šie daliniai pademonstravo savo kovingumą 1792 m. kare. Didelę reikšmę šiuose daliniuose tarnaujantiems kariams turėjo valstybėje vykusios permainos, formavusios naujo tipo karių – pilietį. Vis dėlto naują ideologiją dažnai lydėjo priverstinių kantonistų tipo karių šaukimas. Tokie kantonistai buvo linkę dezertyuoti, todėl artileristai, ypač vertinę vidines karių motyvacijas, atsisakė kantonistus laikyti tinkamais kariais ir, kaip jau buvo sakyta, ilgą laiką ignoravo.

Ketverių metų reformos pradėjo iš kariuomenės reikalauti profesionalumo. Iki to laiko kariuomenė nė nesiruošė kariauti, taigi svarbiausi kriterijai kariams buvo tinkamas luominis atstovavimas, pareigingumas, tinkamas lėšų naudojimas, išlaikytos procedūros, atitarnautas laikas ir panašūs kriterijai. 1788–1790 m. svarbiausias dėmesys sutelktas į kariuomenės didinimą, naiviai tikintis, kad skaičius savaime išspręs saugumo problemas, ir tik pačiais paskutiniais valstybės gyvavimo metais (1791–1792 m.) pastebimi dideli kokybiniai pokyčiai, nukreipti

36 Tipišku tokio elgesio pavyzdžiu galėtų būti ilgametis husarių brigados vicebrigadininkas, vėliau brigadininkas ir divizijos vadas generolas leitenantas Simonas Zabiela. Plačiau žr. Monika Jusupowicz, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiellów w latach 1733–1795*, Warszawa: Neriton, 2014, p. 90–91.

į kariuomenės gebėjimą vykdyti užduotis. Tokiu būdu profesionalumas tapo vis stiprėjančiu veiksniu, reikalavimų kariuomenei pagrindu. Pašaukimo reikšmė iškilo dar vėliau, jau 1792 m. karo metu, kada paaiškėjo, kad sąžiningai ir uoliai atlikti pareigas yra svarbi, bet nepakankama sąlyga pergalei pasiekti, kad reikia rasti pašaukimą turinčius vadus, kūrybingas asmenybes, kurie nori, moka ir gali laimėti. Iki tol buvusi „popierinė“ kariuomenė jau buvo pradėjusi tapti tikra karui skirta kariuomene, kuriai nebuvo sudarytos sąlygos parodyti, ką ji sugeba. Persikėlimas per Nemuną ties Gardinu, Lietuvos Brastos (Bresto) mūšis jau rodė kariuomenės kokybinį ūgtelėjimą, nors generolo leitenanto Mykolo Zabiėlos (*Michał Zabiello*) sprendimai ir veiksmai sulaukė ganėtinai prieštarigų vertinimų ir reikalauja detalesnių tyrimų³⁷. Taip pat reikėtų paminėti faktą, kad pradėjus sukilimo organizatorių areštus sukilimo išvakarėse rusai suėmė ir Mykolą Zabiėlą, nors šis su sukilėliais susijęs nebuvo³⁸.

Ketverių metų seimo reformos ir 1792 m. karas, nors savo esme epizodinis ir trumpas, privertė daug ką perkainoti. Bajoriškoji visuomenės dalis gerokai paaugo, pademonstruodama išskirtines pilietines savybes. Per trumpą laiką sustabarėjusi savimeilės ir tuštybės pilna valdančioji grupė prisiminė savo esmines priedermes ir vėl tapo tautos, kaip ji tuo metu suprato, branduoliu. Egzistencinio pavojaus akivaizdoje bajorijos seimas sugebėjo priimti daugybę brandžių sprendimų, įskaitant ir tuos, kurie padidino bajorijai mokesčių našta, daugelis bajorų savo pinigais išrengė kavaleriją, o karo pradžioje ne vienas aukojo pinigus kariuomenei ar, kaip tvirtina aukų kariuomenei dokumentai, „paaukojo patys save“, t. y. ėjo į kariuomenę savanoriais, nusprendė politinėmis privilegijomis pasidalyti su platesnių kitų gyventojų sluoksnių atstovais. Lietuvos istoriografijoje šios bajorijos permainos kažkodėl liko nepastebėtos, laikantis nuostatos, kad tai natūralios valdančiojo luomo elgsenos. Tačiau vykusios permainos gerokai viršijo įprastą bajorijai elgesį, lyginant jį su ankstesnių laikų pasidalijimu stovyklomis, tarnavimu kitoms valstybėms, kaip kad vyko Didžiojo Šiaurės karo metu (1700–1721 m.). Tik nedidelė dalis bajoriškosios visuomenės liko senųjų nuostatų įkaitais, siekdama pasinaudoti proga politinei karjerai padaryti, bet ir jie Gardino seime pasirodė esą solidarūs su valstybės atsigavimu susijusiomis naujovėmis. Naujoji bajorijos dvasia siejosi su pokyčiais švietimo srityje ankstesniais dešimtmečiais ir tarptautine konjunktūra, tačiau ryškiausiai šios permainos buvo pastebimos valstybės gynybos srityje.

37 Adamas Wolański Mykolą Zabiėlą vertino kaip geriausią iš visų, vadovavusių Lietuvos kariuomenei 1792 m. kampanijos metu, tačiau amžininkai prikišo generolui daug neįvykdytų užduočių. Gindamasis nuo priekaištų generolas didelę dalį priekaištų peradresavo Stanislovui Augustui Poniatovskui, taip paskatindamas politinį rezonansą sukėlusį susirašinėjimą. Vis dėlto pabaigoje su valdovu susitaikė ir buvo prašomas pasilikti Lietuvos kariuomenėje. Plačiau žr.: Adam Wolański, *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, Warszawa: Bellona, 1996; Monika Jusupowicz Monika, *op. cit.*, p. 85–86.

38 Zbigniew Sulek, *Sprzysiężenie Jakuba Jasińskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1982, p. 122.

Paskutiniaisiais Abiejų Tautų Respublikos gyvavimo metais miestiečiai tapo svarbia visuomenės dalimi. Būtent šis profesionaliausias neprivilegiuoto luomo socialinis sluoksnius buvo geriausia medžiaga puskarininkių ir karininkų specialistų sluoksniams formuoti, sudaryti sąlygas pasireikšti talentams, kuriems iki tol išsiskleisti trukdė luominės pertvaros. Natūralu, kad daugiausiai miestiečių pasižymėjo 1794 m. Vilniaus įvykiuose.

Po pralaimėto 1792 m. karo buvo bandyta grįžti atgal, dirbtinai tvirtinant 1775–1788 m. nuostatas ir dvasią, sudarant sąlygas dominuoti Rusijos šalininkams. Dalis kariuomenės tokiam spaudimui pasidavė, rūpindamasi išlikimu ir savais interesais, tačiau padėties tragizmas ir ateities miglotumas, galimos sutemos paskatino žmones ieškoti išeičių, kovoti su prisikėlusiais praeities šešėliais koduojant save dar vienai, kad ir beviltiškai, kovai. Nesuvokiant šios kariuomenės būsenos sunku suprasti, kaip visa Lietuvos kariuomenė stojo Tado Kosciuškos sukilimo pusėn³⁹ ir garbingai išliko šioje kovoje kaip vienas organizmas. Šalia profesionaliosios Lietuvos kariuomenės atsirado ir kokybiškai naujas reiškinys – išskirtinai sukilėlių daliniai. Jau 1792 m. kare Vilniaus prezidento Antano Tyzenhauzo (*Antoni Tyzenhauz*) rūpesčiu susikūrė organizuotas savanorių padalinys – rotmistro Alojzo Bujnickio (*Aloyzy Bujnicki*) savanorių korpusas, sudarytas iš dviejų kuopų⁴⁰, kuris, deja, nerado vietos Lietuvos kariuomenės struktūroje ir veikloje. Reikėjo iš esmės keisti ginkluotųjų pajėgų koncepciją, kad tokio pobūdžio daliniai galėtų būti panaudoti. Juk XVIII a. Lietuvos kariuomenė aiškiai orientavosi į profesionalias reguliarias to meto kariuomenes – Saksonijos, o vėliau Prūsijos. Tokioje koncepcijoje nebuvo vietos ne tik miestiečiams ar kitų luomų savanoriams, bet net ir pašauktinės bajorijos vėliavoms, kurios popieriuje tebeegzistavo ir buvo atgaitinamos krizių sąlygomis (plg. Lietuvos generalinės konfederacijos kurti kariniai daliniai 1764 m., Baro konfederatų daliniai, trumpai egzistavę ir veikę Lietuvos teritorijoje). Todėl svarbu aptarti Tado Kosciuškos ir jo komandos ginkluotos tautos koncepcijas, turėjusias didelę įtaką luominėms normoms ir išvadavusias visų gyventojų, pradėtų vadinti piliečiais, kūrybinę energiją.

Tado Kosciuškos koncepcijos formavosi remiantis prielaida, kad vien reguliariosios kariuomenės kovoje prieš Rusiją ir galimai kitus priešus neužteks, todėl reikia į krašto gynybą įtraukti visus gyventojų sluoksnius. Toks įsitraukimas jau buvo išbandytas Amerikos Nepriklausomybės kare ir neseniai pastebėtas Prancūzijos revoliuciniame kare, ypač 1792 m. įvykių metu. Buvo akivaizdu, kad, nepaisant gausių priešų, dėl Prancūzijos karo prievolės sistemos pavyko apsiginti nuo reguliarių Prūsijos, Austrijos kariuomenių, taigi ir Abiejų Tautų Respublika turėjo

39 Nėra žinomas nė vienas dalinys, kuris būtų kovęsis buvusių turgovicininkų ir Rusijos pusėje, nors kai kurie daliniai, vadovaujami Simono Kosakovskio statytnių, kurį laiką lūkuriauo, prieš prisijungdami prie sukilimo.

40 Valdas Rakutis, *LDK kariuomenė Ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, p. 126–127.

šansų, tuo labiau kad targovicininkams taip ir nepavyko sukurti savo dalinių, ir vidaus priešai didesnių pajėgumų neturėjo. Tačiau Lenkijos ir Lietuvos visuomenė ženkliai skyrėsi nuo Prancūzijos ir reikėjo rasti jai priimtinas tautos kariuomenės formas bei reguliarios ir neregulios kariuomenės bendradarbiavimo modelius. Šios formos ir modeliai yra ypač svarbūs šio straipsnio temai, todėl juos aptarsime išsamiau. Jerzy Koweckis nustatė tokias piliečių pavertimo kariais koncepcijas: 1) visuotinio apginklavimo, 2) visuotinio šaukimo ir savanorių padalinių, 3) reguliarios kariuomenės ir milicijos⁴¹.

Visuotinio apginklavimo koncepcija atsirado iš karto, prasidėjus sukilimui, stichiškai sukilusiems piliečiams ieškant kovos priemonių. Tokie sukilėliai nerado savo vietos, suvalgė turimas maisto atsargas ir išsivaikščiojo po namus, jeigu jiems nepavyko peraugti į aukštesnio organizuotumo lygmens formuotes ar pereiti į partizaninės veiklos formas. Jau pirmosiomis dienomis buvo pradėti mobilizuoti šaunamą ginklą valdantys medžiotojai, vadinti šauliais, kariniai daliniai intensyviai rinko rekrūtus. J. Koweckis šį etapą Lietuvoje pavadino partizaniniu, nes būtent tokia forma sukilėliai dalyvavo pirmuosiuose kovos veiksmuose. Beje, Lietuvos sukilime pirmasis etapas užtruko ilgiau, nes nebuvo aišku, ko labiau klausyti – Varšuvos ar Vilniaus⁴².

Visuotinio šaukimo padaliniai iš esmės atitiko senąją, bajorijai įprastą, kovos formą, kai sukilėlių daliniai buvo formuojami iš bajorų, atsivedusių priklausomus valstiečius, apginkluotus bajoro lėšomis, taip pat činšinius valstiečius, tarnavusius už pavieto surinktas lėšas⁴³. Jeigu organizatoriumi buvo vidutinis bajoras ar didikas, jo dalinyje galėjo atsirasti ir kitų bajorų arba juos keičiančių keistinių. Keistiniai buvo būtini tuo atveju, jeigu bajoras dėl amžiaus, sveikatos ar lyties pats negalėjo tarnauti. Toks vienetas, turėdamas ryšį su konkrečia bendruomene (parapija, miesteliu, stambesnėmis privačiomis valdomis), galėjo būti išlaikomas bendruomenės lėšomis, kol padalinys stovėjo savo formavimo vietoje. Tokia organizacinė forma atitiko vietos sąlygas ir visuomenės struktūrą, tačiau jos kovingumas tiesiogiai priklausė nuo atstumo iki namų. Lietuvoje šis etapas vyko kuriant pavietų generolų majorų institucijas – pavieto lygmens teritorines vadavietes, mobilizacinius centrus⁴⁴. Tokiu būdu buvo sukurta teritorinė nereguliari kariuomenė, o Vilniuje kūrėsi miestiečių kariniai daliniai – tautinė gvardija (galima sakyti prancūzų

41 Jerzy Kowecki, *Pospolite ruszenie w insurekcji 1794 roku*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1963, p. 4–45.

42 *Ibid.*, p. 232.

43 Paskutinį kartą senoji pavyzdžio visuotinis šaukimas buvo vykdomas Čartoriskų iniciatyva 1764 m. kovai su „patriotų“ šalininkais, visų pirma Karoliu Stanislovu Radvila. Plačiau ši tvarka aprašyta: Bolesław Twardowski, *Wojsko polskie Kościuszki w roku 1794*, Poznań: Księgarnia Katolicka, 1894, p. 30; Emmanuel Rostworowski, *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejnmem Czteroletnim*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1957, p. 31–33.

44 Eduardas Brusokas, Kai vėliavininkus keitė generolai: pavietų generolai majorai – nauja karinės administracijos pareigybė 1794 metais, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2011, t. I, p. 47–62.

3. Tomo Vavžeckio portretas. Dail. Jonas Kristupas Damelis. XIX a. pirmoji pusė. Lietuvos dailės muziejus (T-505).

nacionalinės gvardijos pavyzdžiu) ir kiti miestiečių daliniai, gynę patį miestą ir vykdę darbinės įtvirtinimų statybos funkcijas.

Trečiajame etape dalis sukilėlių buvo įtraukiami į reguliarią kariuomenę, o iš kitų dalinių buvo kuriamos milicijos, kurios, ginkluotos ietimis ir dalgiais, palaikė sukilimo dvasią savo gyvenamosiose teritorijose, užtikrino sukilimo valdžios organų veiklą, sudarė sąlygas aprūpinti veikiančią kariuomenę rekrūtais, maistu ir pašaru. Kai kurios iš tokių milicijų vykdė partizaninę veiklą prieš užnugaryje.

Šiuos dalinius galima suskirstyti į teritorinę kariuomenę ir miesto, visų pirma Vilniaus, dalinius. Teritorinė kariuomenė savo šaknimis siekė pašauktinę bajorų kariuomenę, organizuotą vaivadijų ir pavietų pagrindu. Ypač genialus sukilimo vadovybės sprendimas sukurti pavietų generolų majorų pareigybę. Į šias pareigas būdavo skiriami sukilimo organizatoriai arba kovai neabejingi įtakingi vietos elito atstovai, pasižymėję išskirtinėmis pilietinėmis, patriotinėmis ir organizacinėmis savybėmis, kitaip sakant, vadai iš pašaukimo. Tokie pareigūnai tapo pavieto ginkluotųjų pajėgų organizavimo ašimi ir, esant palankioms aplinkybėms, galėjo tapti sėkmingais karo vadais, ypač kai jų pašonėje atsirasdavo talentingų į atsargą

išėjusių ar rikiuotės karių, gebėjusių dalinių formavimą vykdyti kiek labiau kariška forma. Sukilimo daliniai buvo tiek į senuosius pašauktinius panašūs bajorijos raiteliai, dalgiais ir ietimis ginkluoti valstiečiai, miesto gvardija ir milicija bei kitokie daliniai. Jų jokiais būdais profesionalais vadinti negalima, tačiau jie turėjo stiprų pašaukimą ir didelį pasišventimą. Tokiems daliniams reikėjo sukurti tinkamą taktiką ir vykdyti reikalingą propagandą – tai naujos savybės, kurių reikėjo naujesiems karininkams. Pats sukilimo vadas Tadas Kosciuška pasižymėjo „vado iš pašaukimo“ savybėmis, netrūko tokių savybių ir Jokūbai Jasinskiui, Vilniaus prezidentui Antanui Tyzenhauzui, sukilimo Žemaičių divizijos vadui, paskutiniam vyriausiajam viršininkui Tomui Antanui Vavžeckiui (*Tomasz Antoni Wawrzecki*), Vilniaus gvardijos karininkui Laurynui Gucevičiui (*Wawrzyniec Gucewicz*), Mykolui Kleopui Ogińskiui (*Michał Kleofas Ogiński*) ir kitiems vadams. Nors sukilimas pralaimėjo, jo dalyviai įnešė nemažai kokybiškai reikšmingų inovacijų. Tebebūdama iš esmės luominė, Lietuvos kariuomenė pademonstravo profesionalumą, kai kurių visai kariuomenei nepriklausiusių asmenų kūrybingumą ir valią priešintis, taip sukurdamą sukilimo legendą.

Išvados

Lietuvos kariuomenė 1775–1788 m., pagal formą būdama profesine organizacija, tebeturėjo nemažai luominės visuomenės bruožų, nebūtinai susijusių su nuspėjama kariuomenės funkcija – valstybės gynyba, nes reali kariuomenės forma buvo reprezentacija ir tvarkos palaikymas. Tokioje organizacijoje svarbiausia ugdoma savybė buvo lojalumas, drausmė ir procedūrų laikymasis, nekreipiant dėmesio į jos kaip karui skirtos organizacijos profesionalumą ir visiškai netoleruojant pašaukimo.

Pasikeitusi geopolitinė situacija kariuomenei išskėlė naujus uždavinius – kovoti reguliaraus karo sąlygomis, taip atveriant galimybes pašaukimui, reikalaujant profesionalumo ir nustumiant į antrą planą luominę priklausomybę. Vis dėlto realius apmatius šios naujos tendencijos įgavo tik paskutiniais Ketverių metų seimo veikimo metais (1791 m. pabaigoje – 1792 m. pradžioje) ir 1792 m. karo metu, kai išryškėjo visos kariuomenės plėtros problemos ir trūkumai.

Reakcijos laikotarpis (1792 m. vasara – 1794 m. pavasaris) nebuvo palankus būtinoms pertvarkoms, netgi pastebima tendencija grąžinti senosios Nuolatinės tarybos Karo departamento laikų kariuomenės dvasinę aplinką. Tačiau šis laikotarpis nepadarė esminio poveikio ir Tado Kosciuškos sukilimo laikais Lietuvos kariuomenė per gana trumpą laiką toliau augo kaip profesionali ir pašaukimams imli veiksminga organizacija, pergalės atveju galėjusi pademonstruoti Prancūzijos respublikos tipo revoliucinių karų laikotarpio pobūdžio proveržį, kuris ne tik būtų išsprędęs Abiejų Tautų Respublikos saugumo problemas, bet ir paskatinęs pokyčius visame Vidurio Rytų ir Rytų Europos regione.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, parengė Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Asta Verbickienė, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2015.
- [Niemcewicz Julian Ursyn], *Pamiętniki czasów moich. Dzieło pośmiertne Juliana Ursyna Niemcewicza*, Tarnów: Miejska Biblioteka Publiczna im. J. Słowackiego w Tarnowie, 1880.
- Volumina Legum*, t. IX, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1889.
- Bruskas Eduardas, Kai vėliavininkus keitė generolai: pavietų generolai majorai – nauja karinės administracijos pareigybė 1794 metais, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2011, t. 1, p. 47–62.
- Buniewiczówna Janina, Croneman Fryderyk Wilhelm (1739–1799), in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. IV, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1938, p. 106.
- Giegielewicz Jan, *Zarys historii Korpusów inżynierów w epoce Stanisława Augusta*, Warszawa: Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1933.
- Górski Konstanty, *Historia jazdy polskiej*, Kraków: Księgarnia Spółka Wydawnicza Polska, 1895.
- Jusupowicz Monika, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabieliów w latach 1733–1795*, Warszawa: Neriton, 2014.
- Korzon Tadeusz, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta*, t. V, Warszawa: Nakładem Księgarni Teodora Poprockiego, 1897.
- Kowceki Jerzy, *Pospolite ruszenie w insurekcji 1794 roku*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1963.
- Kukiel Marjan, Miejsce historii wojskowej wśród nauk historycznych, jej przedmiot i podział, in: *Pamiętnik IV Zjazdu historyków polskich w Poznaniu. Referaty*, Lwów: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1925, Sekcja II, p. 1–15, prieiga per internetą: <http://kpbk.ukw.edu.pl/dlibra/plain-content?id=48592> [žiūrėta 2019 08 06].
- Machynia Mariusz, Rakutis Valdas, Srzednicki Czesław, *Oficerowie Obojga Narodow*, t. II: *Oficerowie wojska Wielkiego księstwa Litewskiego 1777–1794. Spisy*, Krakow: Księgarnia Akademicka, 1999.
- Miśkiewicz Benon, *Wprowadzenie do badań historyczno wojskowych*, Poznań: Ławica, 1996.
- Nagielski Mirosław, Upadek staropolskiej sztuki wojennej w dobie wielkiej wojny północnej, in: *Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej*, red. Jadwiga Muszyńska, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2001, p. 11–43.
- Nagielski Mirosław, Z walki o utworzenie stałego komputu wojska Rzeczypospolitej w przededniu sejmku niemego 1717 r., in: *Między zachodem a wschodem. Studia ku czci profesora Jacka Staszewskiego*, pod red. Jarosława Dumanowskiego, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003.
- Rakutis Valdas, *LDK kariuomenė Ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792)*, Vilnius: Vaga, 2001.
- Rakutis Valdas, Nuolatinės tarybos Karo departamentas 1775–1788 m., in: Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Eduardas Brusokas, Liudas Glemža, Robertas Jurgaitis, Valdas Rakutis, *Modernios administracijos tapšmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*. Kolektyvinė monografija, Vilnius: Petro ofsetas: [Lietuvos istorijos institutas], 2014, p. 220–237.
- Rostworowski Emmanuel, Judycki Józef, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1964–1965, p. 311–314.
- Rostworowski Emmanuel, *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1957.
- Sulek Zdzisław, Prozor Ignacy Kajetan, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVIII, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1984–1985, p. 531–532.
- Sulek Zdzisław, *Sprzysiężenie Jakuba Jasińskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1982.
- Szczygielski Wojciech, Debata parlamentarna nad wyłonieniem składu Komisji Wojskowej w grudniu 1788, in: *Przegląd Nauk Historycznych*, 2011, t. X, Nr. 1, p. 71–115.

- Šapoka Adolfas, *Raštai*, t. II: *Lietuva Reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos*, įvadą, tekstus ir komentarus parengė Robertas Jurgaitis, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008, p. 168.
- Twardowski Bolesław, *Wojsko polskie Kościuszki w roku 1794*, Poznań: Księgarnia Katolicka, 1894.
- Wagner Marek, *Kadra oficerska armii koronnej w drugiej połowie XVII wieku*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1995, p. 133–140.
- Why military history?*, eds. Klaus-Richard Böme and Gunnar Åselius, Stockholm: Försvarshögskolan, 2000.
- Wolański Adam, *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, Warszawa: Bellona, 1996.
- Zawadzki Bolesław, Charakterystyka źródeł do historii ostatniej wojny polskiej oraz metody ich badania, in: *Pamiętnik IV Zjazdu historyków polskich w Poznaniu. Referaty*, Lwów: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1925, Sekcja III, p. 1–4.
- Żytkowicz Leonid, Chlewiński Antoni, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937, p. 297–298.

VALDAS RAKUTIS – istorikas, Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto profesorius, VšĮ „Kauno tvirtovės parkas“ direktorius. Tyrinėja karo meno istoriją, karo architektūros ir fortifikacijos istoriją, Lietuvos kariuomenės istoriją.

Elektroninis paštas valdas.rakutis@gmail.com

ESTATE, CALLING AND PROFESSION IN THE MILITARY OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN 1775–1794

VALDAS RAKUTIS

Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archaeology

The article reviews development of the military of one part in the Commonwealth of Both Nations, the Grand Duchy of Lithuania, from the viewpoint of estate based structure, calling and professionalism. It reveals that, just like in the other armies of the eighteenth century, in Lithuania most of the estate structure could be found in cavalry, especially in the National Cavalry Brigades, and the least – in artillery and engineering corps. Estates did not carry only the negative meaning if the general level of education and skills among nobility was higher than the indicators in other estates. However, because of the generally low level of education before the reforms of the Commission of National Education, military units with estate based privileges (e. g. National Cavalry Brigades) were noted for a low level of professionalism and showed themselves poorly in the course of 1792 war with Russia and the uprising battles of 1794. At the same time, front guard regiments, made-up of Tartars and less privileged individuals, demonstrated much higher standards because estate exclusivity was accompanied by experience and military traditions carried over from the Seven-Year War. The highest standards of professionalism were maintained in the Lithuanian artillery and engineering corps. The progress was notable during the Four-Year Sejm, especially in the winter of 1791–1792. Infantry units were able to harmonize privileges of the estate structure with professional requirements and could be considered as matching the military of other countries in peace time.

There was no place for calling in the army of the Grand Duchy of Lithuania prior to 1788 drive for expanding the military, and only during the war of 1792 attention was given to the skills of people, holding offices. During uprising of Tadeusz Kościuszko many gifted soldiers came to the fore, and even civilians with leadership gifts who led both improvised rebel units and large military units, thus opening pages of the noble tradition of uprisings in the nineteenth century, where calling and professionalism gradually pushed out the relics of estate-based military.

Keywords: military of the Grand Duchy of Lithuania, eighteenth century, estate, calling, profession, uprising of Tadeusz Kościuszko, infantry, cavalry, artillery, engineering, irregular units.